

ხათურ-კავკასიური იზოგლოსები

ხათური და კავკასიური ენების ურთიერთმიმართების პრობლემას არაერთი სპეციალური ნაშრომი მიეძღვნა (ივანოვი 1985; ბრაუნი 2002; გირბალი 1986...). როგორც ეტყობა, ხათური ერთ-ერთი პალეოკავკასიური (იბერიულ-კავკასიური) ენაა, რომელსაც სპეციალისტთა ერთი ჯგუფი ჩერქეზულ ენათა ახლო მონათესავედ მიიჩნევს (მესაროში 1934; ივანოვი 1985, ბრაუნი 2002), სხვები ასეთად ქართველურ ენებს ასახელებენ (გირბალი 1986, გიორგაძე 1999, გორდეზიანი 2007, გაბესკირია 2007; 2010).

ჩვენი იზოგლოსები აჩვენებენ ხათურის უფრო მეტ ჩერქეზულობას, თუმცა გარკვეულ უბნებში ქართველიზმები სჭარბობს (ჩუხუა, 2015). ამ ეტაპზე წარმოვადგენთ მხოლოდ ლექსიკურ მასალას, სადაც ამოსავალია ხათური მონაცემი და ამის შემდგომ მოგვყავს ჩერქეზული, ქართველური, დაღესტნური და ნახური შესატყვისები.

ხათური **al** „სიტყვა; ენა“ : ძვ. ქართ. **ალ**-ა „მრავალთა ლაპარაკი“ : წ.-თუშ. **აღ**-, ჩეჩნ. **ღლ**-, ინგ. **ალ**- „თქმა, მზობა, ლაპარაკი“ : დაღ.; ახვახ. **ელ**, ჭამალ. **იღ**- „თქმა“

ხათური **an-wa-šwit** „ტახტი“ : ქართ. **სით**-ი-ვან-ი//**სით**-ი-კინ-ი „მამამთავართ საჯდომი“ : ყაზ. **შით** „სკამი“ : დაღ.; არჩიზ. **შენტ** „სკამი“ (შდრ. აფხაზურ-აბაზური - **შათ**-ა „ძირი“ (?))

ხათური **ka** „იგი“ : ქართ. **ი-გ**-ი, **ე-გ**, სვან. **ე-ჯ**-ი (← (***ე-ღ**-ი) „იგი“ : ადიღ. (შაფს.) **მა** „ის“ : დაღ.; ბოთლიხ. **გო-ვ/გო-ღ/გო-ბ** „ის“, ლაკ. **გა/გე** „ის“.

ხათური **kait** „მარცვლეულის სახეობა“ : ქართ. **ქრთ**-ილ-ი, ზან. (მეგრ.) **ქუთ**-ი „სელი“ : ჩეჩნ. **ქითა** „სელი“ (შდრ. ჰურიტ. **ქადე** „ქერი“), ინგ. **გეთა** „სელი“.

ხათური **kut** „ღვიძლი“ : ქართ. **კურტუმ**-ო, ზან. **კურტუმ**-ელ-ი „id“ : დაღ.; ხუნძ. **კუტუბ**, დარგ. (ჩირგ.) **კუტუმ**, ალულ. **კურტუმ**, ბუდუხ. **კუტ**, კრიწ. **კუტინ** „თირკმელი“ ...

ხათური -**kupal**, სიტყვაში kur-**kupal** „ლურსმანი“ : ქართ. კოპალ-ი, ზან. (მეგრ.) კოპულ-ი „ისარი“.

ხათური **kurt**: ქართ. კვირტ-ი, სვან. კორტ, შდრ. დაღ.: ახვახ. კუტი „მამლის თვერი“, დარგ. (სირხ.) გუტი „ცური“.

ხათური **mar** „დაბარვა“ : ქართ. ბარ-ი, ბარ-ვ-ა: დაღ.: ლეზგ. ფერ, ხინალ. ბერ, ბუდუხ. ბარ „ბარი“.

ხათური **muna** „ფუძე, საფუძველი“: ქართ. ბუნ-ი „ფუძე; ორმო“ : ადიღ. ბუნ-ჲ „საფლავი“, უბიხ. ბუნ-ჲ „საფლავის ორმო“: ჩეჩნ. ბენ „ბუდე“, წოვ.-თუშ. ბჲ „ბუდე“.

ხათური **mun** „დედა“. teti-**mu** „დიდედა, ბებია“: სვან. მუ „მამა“ : დაღ. : ლაკ. ფჲუ (←*ბუ) „მამა“, არჩიბ. ბუ-ვა „დედა“...

ხათური **mut** „სხეულის ნაწილი“ : ქართ. მუტ-ელ-ი “vulva”: დაღ. : ხუნძ. (ჭად.) მუტუ „პირი“, ბეჟიტ. მოტო „სახე“...

ხათური **par** (=bar) „ათასი“ : ქართ. ბერ-, ბერ-ა „დიდი; მრავალი“ (შდრ. ბერ-ა-მარღვა = მრავალ-მარღვა) : ადიღ. ბჲ „ბევრი, მრავალი“ : დაღ. : ალულ. ფჲარა (←*ბარა), რუთ, ბარა, კრიწ. ფარჲ „ბევრი“..., შდრ. ოს. (← ნახ.) ბირჲ „id“.

ხათური **pašun** „სული“, **pušan** „სუნთქვა“ : ქართ. ფშვინ-ვ-ა, შდრ. სა-მშვინ-ვ-ელ-ი : დაღ.; დიდ. მუშ-ი, ხვარშ. მუშ-ა, ბეჟიტ. მუშ-ო, ჰუნზიბ. მუშ-ე „breath, smell“...

ხათური **pin** (=bin) „ძე, შვილი, ბავშვი“ : ქართ. ბუნ-ი „ერთი პაპის შთამომავალი“ : ადიღ. ბუნ-ჲ, ყაბ. ბუნ „ბავშვი, შთამომავლობა“, შდრ. ადიღ. ბუნჲ „ოჯახი“, ზან. (მეგრ.) ფან-ია „ოჯახი“, ბეჟიტ. ბინა „სახლი“...

ხათური **pip** „ქვა“ : ზან. (მეგრ.) ფაფ-ალა „ფრიალო, ქარაფი, კლდოვანი ნაპირი“, შდრ. ურარტ. ფაფა (?) „ქვა, კლდე“.

ხათური **pis** „სმენა“ : ზან. (მეგრ.) ფს-ინ-, ო-ფსინ-უ-ნ „ესმის, ეყურება“ : აფხაზ.-აბაზ. ფშ-რა „ურება“, ადიღ. ფჲა-ნ „ყურება“, უბიხ. სჲ-ფჲჲნ „id“.

ხათური **šam** „სმენა“ : ქართ. სემ-/სმ-, სმ-ენ-ა „სმენა, ყურება“ : ადიღ. (ბასლენ.). ფსჲ-, ყჲ-ჲჲ-ფსჲ-ნ „გალვიძება“ : ჩეჩნ. სამ-ა-დალა, ინგუშ. სომ-ა-დალ-ა „გალვიძება“, სემანტიკისთვის შდრ. აფხაზ. ა-ფშ-რა „აქეთ-იქით ყურება, გალვიძება“.

ხათური **tal** „ხე, ძელი“ : ქართ. **თალ-ი//თალ-ა** „სალტე“, სვან. **თალ** „სოლი“ : ჩეჩნ. **თალ** „ალვის ხე“, ინგუშ. **თჷლ-გ** „სოლი“ : დაღ.: ლაკ. **შალა** „კუნძი“, დარგ. (სირგ.) **შალი** „ბოძი“.

ხათური **taš** „არა“ : სვან. **დჷსა//დესა** „არა; არ“ : დაღ.: წახ. **დჷშ** „არა“.

ხათური **tawa/tawa-tup** „ბუმბერაზი, საშინელება“ : ქართ. **დევ-ი**, სვან. **ნა-დაშ-რა** „დევი“ : აფხაზ. **ა-დჷშ**, აბაზ. **დჷშ** „დიდი“ : დაღ.; რუთულ. **დაშ** „ლოძი“.

ხათური **dun** „შელოცვა“ : ქართ. **ი-დუმ-ალ-ი**, **სა-ი-დუმ-ლ-ო**; **დუმ-ილ-ი** : ყაბ. **დჷშ** „სუსტი ხმა“ : ნახ. **დუბ** „ფიცი“.

ხათური **witann** „ყველი“ : ქართ. **მოთალ-ი** „წათხიანი ყველი“ : დაღ. : არჩიბ. **მურთილა** „ყველი“.

ხათური **zar** „მოხმობა, ძახილი“ : ქართ. **ზარ-ი**, ზან. (მეგრ.) **ზორ-ი** „საყვირის ხმა“, სვან. **ზჷრ//ზარ** „სამგლოვიარო ჰიმნი“ ; ნახ. **აზან** „ხმა“.

ხათური **ur-eš** „მჭედელი“ : ქართ. (მობ.) **ვარ-ია-შ** „ხის ურო“, ზან. **ურ-ო** „ურო“ : ყაბ. **შჷრ**, აფხაზ. **ა-შჷრ-ა** „ურო“ : დაღ.; ჭამალ. **ირ-ამ-ა**, ალულ. **არ** „ჩაქუჩი“.

ხათური **zzuwa** „ქალი“ : ქართ. **ძუვ-ი**, ზან. **ჯუა** „ძუ“ : აბაზ. **ჟჷშ**, აფხაზ. **შ-შჷ** „ძროხა“ : დაღ.: ანდ. **ზიშუ**, ახვახ. **ჟჷშო** „ძროხა“ : წ.-თუშ. **ჟაბო** „ძროხა“.

ხათური **zzibina** „მჟავე“ : ქართ. **ძმ-არ-ი**, ზან. **ჯიმ-უ** „მარილი“, **ჯიმ-ორ-ი/ჯუმ-ორ-ი** „ძმარი“ უბიხ. **შჷ←*ჯჷშ** „მარილი“ : დაღ.: ხუნძ. **შამ.**, დარგ. (ურახ.) **ძე** „მარილი“...

ხათური **ma** „არა“ : ზან. (ლაზ.) **მო/მო-თ**, სვან. **მჷ-დე** „ნუ“ : აფხაზ., აბაზ. **-მჷ** „არ“ : ნახ. **მო** „არ“.

ხათური **zišer** „სამშენებლო ტყე; ხე“ : სვან. **ზექ** „შეშა; ხე“, **ზექ-რა** „ძელური“ : ინგუშ. **ზაგალ** „ჯოხი“.

ხათური **zilat** „ტახტი“, **ma-zilat** „ტახტი (დგას)“ : ქართ. **ზინად-ი** „მოსასვენებელი საწოლი“ (ვეფხისტყაოსანი) : ეტრუსკ. **zilath** „მაღალი თანამდებობა“.

ხათური **-zinar** „ქნარი, არფა“, **შun-zinar** „დიდი ქნარი“ : ქართ. **ზონარ-ი** „широк“, შდრ. სომხ. (←ქართ.) **ჯნარ** „სიმი; ქნარი“.

ხათური -b- „ნახვა, ხედვა“ : სვან. აბ- „ფერი, იერი“, ზან. (მეგრ.) ებრ-ი „იერი“ : აფხაზ. ა-ბა-რა, აბაზ. ბა-რა, უბიხ. ბჷა- „ნახვა, ხედვა“ : ჰურიტ. **abi** „სახე“.

ხათური -š- „ჯდომა“ : ქართ. სჷ- „ჯდომა“ : ადიღ. -სჷ-ნ „ჯდომა“, უბიხ. -ს- „ჯდომა, წოლა“ : ნახ. -ოჷ „ჩამოსმა“: დაღ.: თაბას. დ-უს- „დაჯდომა“.

ხათური **waašul** „ხვავი , ბარაქა“, **изонилие** : ქართ. **ფუჩულ-ა//ფუნჩულ-ა** „მსუქანი“ : აფხაზ. ა-ფსჷლა, აბაზ. ფსჷლა „ქონი“ : ნახ. ვ-არსთ- „მსუქანი“.

ხათური **šuwaa** „იქ“ : ქართ. სვე „მიწის ნაკვეთი“, ზან. (ლაზ.) სვა „ადგილი“ : უბიხ. შჷა „ადგილი“ : დაღ.: ლაკ. შაჷა „სახლში“.

ხათური -du „მრ. რიცხვ. სუფ.“, **zar-du** „ცხვრები“ : სვან. -ედუ „მრ. რიცხვ. სუფ.“ : დაღ.: ბოთლიხ. -დე/-დი „მრ. რიცხვ. სუფ.“, ლოდობ. -დი „di“, ახვახ. -დი/-დო „di“, ხინალულ. -ედერ/-ურდურ „id“.

ხათური **il-** „ღმერთი“ : ქართ. ელ-ია, ზან. ალ-, სიტყვაში ალ-ერტ-ი = ელ-ია-ს ეტლ-ი : დაღ.: არჩიბ. ჰალ „ღმერთი“, ალულ. ელ „სული“.

ჩვენ თავს ვიკავებთ აქ წარმოდგენილი მასალის საფუძველზე დასახელებულ ენებს შორის რეგულარულ და კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობათა ფორმულების წარმოდგენაზე, ვინაიდან მასალის სიმცირის გამო ამ მიმართულებით რაიმე დასკვნის გაკეთება ნაადრევად მიგვაჩნია. უბრალოდ, გვინდა შევნიშნოთ, რომ **z** და **zz** ჩანაწერებს შორის (ვიაჩ. ივანოვთან) ფონოლოგიური სხვაობა იჩენს თავს, ანუ **z** = **ზ**, ხოლო - **zz** = **ძ** სისინა სიბილანტებს. ასევე, უადგილოდ არ გვეჩვენება იმის აღნიშვნა, რომ ხათური ფშ კომპლექსი, რომელიც აფხაზურ-აბაზურში ფშ და ქართველურ ფს ჯგუფებს (კლასტერებს) შეეფარდება, გამორიცხავს ხათურში ლატერალების არსებობას, ვინაიდან ჩერქეზული ენები ამ შემთხვევაში ფჷ ლატერალურ თანმიმდევრობას წარმოგვიდგენს. ე. ი. ჷ → შ უკვე შემდგარი ფაქტია ხათურში და, ამ მხრივ, ის აფხაზურ-ქართველურ მონაცემებს მიჰყვება.

ფაქტია, რომ აუცილებელი ჩანს ხათურ-კავკასიურ შედარებითი კვლევების გააქტიურება ენობრივი იერარქიის ყველა დონეზე, რაც, სისრულის შემთხვევაში,

მოგვცემს იმის შესაძლებლობას, რომ გავარკვიოთ, თუ რამდენად კავკასიური (პალეოკავკასიური) ბუნების ენაა ხათური.

გამოყენებული ლიტერატურა

გაბესკირია შ., „იბერიულ-კავკასიური ენების ხეთურთან და ურარტულთან მიმართების შესახებ“, კავკასიოლოგთა I საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბილისი. 2007;

გაბესკირია შ. „ეთური და ხათური ენების მნიშვნელობის შესახებ ქართველური ონომასტიკისა და ქართული ენის ისტორიისათვის“, კავკასიოლოგთა II საერთაშორისო კონგრესის მასალები, თბილისი. 2010;

გიორგაძე გრ., „ხეთოლოგიური და ქართველოლოგიური ძიებანი“, თბილისი. 1999;

გორდეზიანი რისმაგ, „ქართველურ-მედიტერანული მიმართებები“, I, საწყისები, თბილისი. 2007;

ჩუხუა მერაბ, „ხათური (პროტოხეთური) ენის ქართველური იზოგლოსებისათვის“, არნ. ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტის 74-ე სამეცნიერო სესიის მასალები, თბილისი. 2015;

Браун Ян. Хаттский и Абхазо-Адыгский язык. Мыр культуры адыгов (проблемы эволюций и целостности), Майкоп. 2002;

Girbal Chr. Beiträge zur Grammatik des Hattischen, Frankfurt am Mein – Bern - New York. 1986;

Иванов В. В. Об отношении хаттского языка к северозападнокавказским. – „Древняя Анатолия“, Москва. 1985.

Meszaros J., Die P̄khy Sprache, Chicago Press. 1934.